

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛИТВИ ЯК ОСНОВНОГО ЖАНРУ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ

Наталія Савелюк

канд. психол. н., доцент,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія ім. Тараса Шевченка,
Україна

nsaveliuk@ukr.net

У статті обґрунтовується актуальність вивчення молитви не тільки як духовно-релігійного феномену, а і як суттєвого психологічного, в тому числі психодіагностичного, ресурсу. В контексті постмодерністської психології молитва розглядається як основний жанр релігійного дискурсу. В рамках авторського емпіричного дослідження методом контент-аналізу й на базі вибірки студентської молоді виокремлено 9 типів «вільних» (тобто неканонічних) молитов, найчастіше серед яких зустрічаються «прохання і вдячність», «прохання», «прохання, вдячність і покаєння». У підсумку констатується, що поглиблений психолінгвістичний аналіз змісту кожної такої молитви відображає актуальні психологічні стани й переживання її суб'єкта, його наміри та дії, екзистенціальну чутливість і темпоральні виміри життя, міжособистісні стосунки та різні складові особистісної ідентичності.

Ключові слова: релігійний дискурс, молитва, психологічний ресурс, психолінгвістика, контент-аналіз.

В статье обосновывается актуальность изучения молитвы не только как духовно-религиозного феномена, но и как существенного психологического, в том числе психодиагностического, ресурса. В контексте постмодернистской психологии молитва рассматривается как основной жанр религиозного дискурса. В рамках авторского эмпирического исследования методом контент-анализа и на базе выборки студенческой молодежи выделено 9 типов «свободных» (то есть неканонических молитв), среди которых чаще всего встречаются «прошение и благодарность», «прошение», «прошение, благодарность и покаяние». В итоге констатируется, что углубленный психолингвистический анализ содержания каждой такой молитвы отображает актуальные психологические состояния и переживания ее субъекта, его намерения и действия, экзистенциальную

чувствительность и темпоральные измерения жизни, межличностные отношения и разные составляющие личностной идентичности.

Ключевые слова: *религиозный дискурс, молитва, психологический ресурс, психолінгвістика, контент-анализ.*

The article reveals the relevance of researching a prayer both as a spiritual and religious phenomenon and as a significant psychological as well as psychodiagnostic resource. In the context of postmodern psychology a prayer is observed as the main genre of religious discourse. In the empirical research with the help of content analysis based on the sample of students the author singles out nine types of «free» (i.e. non-canonical) prayers, most of which are «requests and gratitude», «request», «request, gratitude and repentance». As a result, it is stated that detailed psycholinguistic analysis of the content of each prayer reflects actual psychological states and emotions of a person, his/her intentions and actions, existential sensitivity and temporal dimensions of life, interpersonal relationships and various components of personal identity.

Key words: *religious discourse, prayer, psychological resource, psycholinguistics, content analysis.*

Вступ

Релігія та релігійність від перших цивілізацій і до наших днів виступають суттєвою складовою людського життя. По-перше, як свідчать соціологічні дослідження, більшість людей на землі – віруючі або, принаймні, такими себе вважають (приблизно 82 % (Карпенко, 2011)); по-друге, на сьогодні релігія, як і інші форми культури та духовності, має змогу «стукати до сердець» уже не тільки безпосередньо під час храмових літургій та проповідей, а і через мас-медійні засоби; по-третє, навіть принципові атеїсти, неминуче в умовах соціуму спілкуючись, дискутуючи з віруючими або спостерігаючи довкола чимало матеріалізованих символів релігійності, також мимоволі формують те або інше ставлення до релігії.

Релігійність як суб'єктний прояв позитивного такого ставлення характеризується значною мірою психологічною природою, що яскраво проявляється саме в молитві – способі безпосереднього спілкування людини з Богом або, у термінології постмодерної науки, основному жанрі релігійного дискурсу. В останньому контексті молитва – це значно складніший феномен, ніж власне звертання до Бога з певними заздалегідь завченими або спонтанно підібраними словами; це комплексна

соціопсихокультурна активність, яка поєднує у собі не тільки певне світосприйняття і світорозуміння, а і світоконструювання, у тому числі, конструювання власної особистісної та соціальної ідентичності. Значущість же її особливо зростає у кризові періоди становлення соціуму й особистості, коли неминуче постають запитання «чому?» і «для чого?», а також «яким чином?», відповіді на які спочатку або неоднозначні, або тимчасово взагалі відсутні.

Отже, *актуальність* даного дослідження визначається психологічною природою молитви – як потужного психологічного ресурсу особистості вірянина й водночас важливого, проте досі маловивченого психодіагностичного, якщо так можна висловлюватися, матеріалу. Останнє, а саме малодослідженість психодіагностичних можливостей молитви, очевидно зумовлена її сакральністю та суттєвою інтимністю. Втім, з іншої позиції, чимало психологічних процесів і станів також характеризуються суттєвою інтимністю (наприклад, стани закоханості або переживання суїциданта), а проте на сьогодні науковці мають певний досвід їх вивчення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Відомо, що святоотцівська, богословсько-теологічна, релігієзнавча література містить чималий описовий матеріал про зміст і форми різних видів молитов. У великій кількості таких праць знаходимо також багаті описи складного внутрішнього світу віруючої людини, яка звертається до Всевишнього в різних ситуаціях із канонічними та «власними» молитвами. Ці описи можна вважати прикладами якісних методів, на які сьогодні так часто спирається і посилається постнекласична психологія, а проте вони стосуються індивідуального досвіду в духовному плані переважно особливих, «не таких, як усі» осіб – святих і наближених до них «старців». У той же час наукових психологічних досліджень змісту і форми молитов «пересічних» людей, особливо емпіричних таких розвідок, поки все ще дуже мало.

Розпочинаючи відповідні студії, насамперед необхідно згадати про базове в даному випадку поняття – «релігійний дискурс». Наприклад, Є. Бобирьова розглядає його як вид спілкування людини, метою якого виступає вираження сподівань, прохань, надій людини, отримання духовної підтримки (у послідовників тієї ж віри або у Бога), а змістом – «питання віри,

страху покарання за гріхи, надії на позбавлення тягарів життя», як і «моління до Всевишнього». У колі різних жанрів релігійного дискурсу (особистісного й інституціонального; ритуального, орієнтаційного та агонального; прототипного і на стику з іншими типами; первинного і вторинного) описується молитва – як, насамперед, вторинний та прототипний його жанр (Бобырева, 2014: 9-35).

В Україні психологічні аспекти молитви, нерідко із міждисциплінарних теоретичних позицій, вивчають І. Гунчик, З. Карпенко, О. Климентова, О. Климишин, В. Москалець, М. Савчин та ін., у Росії – Ф. Василюк, М. Міронова, Н. Мухелішвілі, Ю. Шрейдер та ін., у країнах «далекого зарубіжжя» – R. Bretherton, E. Gillies, K. Ladd, A. Strong, A. Ulanov, J. Weber та ін. Загалом психологічні дослідження молитви характеризуються понад столітньою історією свого становлення, маючи першовитоки у контексті появи психології релігії ще на початку минулого століття. Зокрема, приклад сутнісно психологічного підходу в зазначений період знаходимо у праці «Психологія молитви» за авторством A. Strong (перше видання – 1909 рік), яка розглядає молитву як одну з форм соціального процесу «уявлювання», а саме – «продукування «іншого Я», яке претендує зайняти позицію поточного «Я» людини у соціальних зв'язках і яке є ширшим та вправнішим, ніж те «Я», що йому поки передує». З такої точки зору молитва – це «пряма взаємодія між двома «Я», котрі виникають у свідомості одночасно як результат певної потреби, необхідності та тривоги, що вимагає досконалішого й адекватнішого «Я» доти, поки цей стан не буде подоланий» (Strong, 2009: 24-25).

Подібні визначення, на нашу думку, характеризуються психологічним редукаціонізмом, адже, якщо опиратися тільки на них, то молитва позбавляється свого сакрального статусу і справжнього духовного змісту. Мабуть, саме у зв'язку з цим сучасний дослідник K. Ladd, аналізуючи наукові дефініції молитви, підкреслює, що серед них «немає сутнісних», тобто жодна з них, на думку вченого, не є прийнятною. І все ж, переймаючись проблемою відстоювання саме наукової дефініції, а не лише теологічно-богословської, згаданий дослідник розуміє молитву таки як «психологічний феномен», хоча і з «теологічною чутливістю». Іншими словами, ми повинні вивчати молитву з

наукової точки зору, водночас визнаючи її типові теологічні основи (Ladd, 2015). На противагу такому підходу, А. Ulanov розглядає молитву в максимально розлогому контексті, стверджуючи, що людина молиться інколи навіть і тоді, коли сама це не називає молитвою і не тільки в рамках релігії, а «щоразу, коли звертається по допомогу, розуміння або підтримку до будь-кого або будь-чого поза собою». При цьому в молитві особа виражає («виговорює») свою справжню сутність – «не те, ким би вона могла бути, й не те, якою б хотіла бути, а саме те, якою вона є насправді» (Ulanov, 1982: 1). Останнє твердження можна вважати одним із ключових при обґрунтуванні психолінгвістичного значення молитви. Водночас, вивчаючи даний складний, багатовимірний феномен, варто пам'ятати, що будь-який окремих його аспект – наукова абстракція.

Наприклад, Ф. Василюк зазначає, що намагається подивитися на молитву «знизу», тобто свідомо абстрагуючись від «містичної, аскетичної та догматичної сторін питання» і до певної міри обмежуючись лише науково-психологічним підходом, уточнюючи при цьому, що таке обмеження не означає психологічної редукції як спроби звести дію молитви до одних лише психологічних закономірностей, тому що вона – це особисте звертання до Бога, сутністю якого є священне «таїнство зустрічі». Психологічними ж векторами для її осмислення Ф. Василюк обирає концептуальну тріаду «діяльність – переживання – молитва» (Василюк, 2005: 5-16).

В Україні одні з найґрунтовніших психологічних описів процесу молитвотворення належать З. Карпенко, котра розглядає його з теоретико-методологічних позицій аксіопсихологічного підходу та в контексті особистості як системоутворювального конструкту всієї системи сучасного науково-психологічного знання. На думку вченої, молитва є специфічною формою «духовної комунікації, метою якої є осягнення Божого задуму щодо світу і себе (свого покликання) з боку людини і дарування свободи й запит про її плоди з боку Господа». Складне онтологічне визначення молитви, яку в такому ракурсі можна розглядати як форму духовного буття, доповнюється уточненням про те, що молитовне звернення людини до Бога по суті виявляється благанням не бути покинутим, духовно безпомічним, зневіреним, обманутим і розчарованим у межових, критичних ситуаціях, що

«випробовують на міцність» особистість і різноманітні її складові (вірування, переконання, моральні принципи й т.д.) (Карпенко, 2009: 306-308).

Багатоаспектна сутність молитви розкривається в різних її видах, серед яких В. Москалець за змістом теоретично виокремлює: прохальні молитви – їх мотивом виступає переживання нестачі чогось, страх втрати, хвороби, смерті, коли людина благає і молить відвернути все це; молитви заступництва – вони також містять прохання, але за інших людей, джерелом чого є любов, турбота, піклування, співчуття до ближніх; молитви подяки – їх ядром є вдячність за радощі, втіху, духовні та матеріальні блага; молитви возлюблення – виявляють найвищу вдячність від імені не стільки власного, скільки за весь світ. Враховуючи специфіку всіх перерахованих видів, молитву В. Москалець визначає як звернення віруючого до Бога, інших надприродних сил, святих із проханням про дарування благ, заступництво, відвернення зла із вдячністю та уславленням (Москалець, 2004: 81-82).

Але, не дивлячись на низку істотних психологічних досліджень, власне психолінгвістичні аспекти молитви в науковій літературі переважно не розкриті. Тому **метою** нашого дослідження стало, насамперед, емпіричне вивчення окремих психолінгвістичних особливостей молитви як основного жанру релігійного дискурсу. **Завдання дослідження:** 1) теоретичний аналіз молитви як способу і процесу звертання людини до Бога, 2) виокремлення важливих психологічних аспектів молитви, 3) емпіричне вивчення окремих психолінгвістичних особливостей молитви методом контент-аналізу.

Методи та методики дослідження

Психолінгвістика, як відомо, є міждисциплінарною галуззю знання, яка поєднує у собі підходи й методи як лінгвістики, так і психології. Відповідно, першою частиною нашого дослідження був теоретичний аналіз специфіки сучасного побутового використання поняття «молитва» через з'ясування типових його визначень у тлумачних словниках (що більшою мірою є лінгвістичним аспектом); а другою – емпіричне вивчення і спроба типізації змістових особливостей результатів вільного конструювання піддослідними «власних» молитов (психологічний аспект). Вибірку в травні 2015 року склали студенти I курсів

педагогічного і природничо-технологічного факультетів Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (вік – 17-18 років). Загальна кількість – 58 осіб, серед яких домінуюча частка (84,5 %) – жіночої статі, що зумовлено відомою специфікою педагогічних ВНЗ.

Основним в емпіричному дослідженні став контент-аналіз як не тільки кількісний, а і значною мірою якісний метод вивчення певного масиву текстових даних. Матеріал для такого аналізу склали зафіксовані у письмовому вигляді «вільні» молитви, тобто тексти, отримані нами через пропонування піддослідним виконання інструкції наступного змісту: «Шановні студенти! Уявіть собі, що саме тут і зараз Вам хочеться або необхідно звернутися до Бога з молитвою. Будь-ласка, запишіть все те, що спаде Вам на думку. Дослідження цілком анонімне, тому прохання бути по можливості максимально відвертими у своєму молитовному зверненні до Бога. Єдине, що Ви повинні вказати – це свій вік, стать та академічну групу». Надалі отримані таким чином дані порівнювалися з існуючими словниковими й науковими дефініціями.

Результати дослідження

Специфіка побутового розуміння молитви вивчалася на прикладі порівняння трьох основних його варіантів: українсько-, російсько- й англомовного. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» знаходимо дві дефініції відповідного терміну: перша з дієслівним значенням молитви як моління – звертання до Бога, до святих із проханням, подякою через проказування відповідних слів; друга з іменниковим її значенням – як встановленого тексту, який промовляється чи виголошується віруючими (Бусел, 2005: 685). «Великий тлумачний словник російської мови» подає також дві дефініції, але в них звертання людини з молитвою до Бога, до святих згадується вже без уточнення інтенційних її засад (Кузнецов, 2000: 552). В «Оксфордському словнику англійської мови» поняття «молитва» розкривається дещо ґрунтовніше: як урочисте звернення до Бога, ідола або іншого об'єкта поклоніння, прохання або подяка, адресовані Богові чи ідоліві; дія, акт або діяльність моління; звернення до Бога чи ідола із проханням благословити або захистити когось, як «щирі добрі побажання»;

конкретний текст або словесна форма, що використовуються під час молитви; релігійний культ, особливо публічної природи, де молитовні форми є його основною частиною й ін. (Oxford, 2015).

Отже, типові словникові дефініції молитви позиціонують її, насамперед, як звернення віруючого (віруючих – якщо молитва колективна) до Бога, основним мотивом якого виступає прохання або вдячність. Загалом у цих визначеннях проглядається наукова парадигма двоаспектності розуміння будь-якого дискурсу, і релігійного в тому числі, історично зумовлена відомою сосюрівською дихотомією «мова – мовлення», а в наш час презентована дискурсивною дилемою співвідношення тексту і контексту.

Результати контент-аналізу «вільних» молитов студентської молоді як підтвердили теологічні положення й наукові уявлення про молитву, так і водночас доповнили їх важливими психолінгвістичними ракурсами. Насамперед, емпірично було виявлено розлогіший та складніший перелік її видів за змістом, ніж той, що констатується у сучасній науковій літературі. Зокрема, більшість молитов належать не до одного такого виду, а одразу до двох чи навіть трьох. Так, найбільшу кількість проаналізованих у дослідженні «вільних» молитов (19) можна віднести до комплексної категорії «прохання і вдячність», далі слідує «прохання» (17), «прохання, вдячність і покаяння» (11) та «покаяння і прохання» (3). По одному разу зустрілися такі типи, як «вдячність», «вдячність і покаяння», «питання», «прохання і виправдання», «прохання і прославляння». І лише дві особи переписали канонічний «Отче наш...», а ще одна студентка відтворила релігійний вірш, присвячений Богородиці. Отже, при своєму спонтанному зверненні до Бога домінують більшість молоді використала «власні» молитовні зміст і форму.

Поглиблений контент-аналіз змісту кожної молитви дав змогу також виокремити наступні тематично-сміслові блоки з відповідним їх семантичним наповненням (у порядку спадання частотності використання):

1) **«прохання і звертання»** – «хочу, прошу» (40), «допоможи» (25), «захисти, вбережи» (24), «дай, пошли» (21), «пробач, прости» (16), «зроби» (4), «помилуй, змилуйся» (3), «приведи, спрямууй» (3) та ін.;

2) **«певна дія, вчинок»** – «дякувати, подяка» (32), «навчання, вчитися» (14), «справи, робота» (12), «робити/не робити» (11), «розмовляти, говорити» (6), «старатися, докласти зусиль» (5), «забрати/не забрати» (4), «змінити» (4), «дати/не дати» (3), «здолати» (3) та ін.;

3) **«внутрішні стани та переживання»** – «щастя» (18), «потребувати, хотіти/не хотіти» (12), «важко, важкий» (9), «обдумувати, думки» (7), «радість, веселість» (6), «любити» (6), «розуміти, зрозуміти» (5), «знаю/не знаю» (5), «каяття, покаєння» (4), «запам'ятовувати/забувати» (3) та ін.;

4) **«темпоральність»** – «завжди/не завжди» (12), «день, дні» (10), «сьогодні, зараз» (8), «закінчитися» (7), «перш за все» (5), «час, часи» (5), «часто/не часто» (4), «момент» (4), «майбутнє» (4), «швидше» (3) та ін.;

5) **«люди та їх спільноти»** – «близькі, рідні, сім'я» (47), «люди, суспільство» (15), «друзі» (7), «солдати, бійці» (7), «діти» (3) та ін.;

6) **«оцінка»** – «добре/погане» (20), «багато, більше» (7), «мало, менше» (5), «правильний/неправильний» (5), «краще, краший» (3) та ін.;

7) **«екзистенція»** – «життя, жити» (37), «віра/невіра» (6), «вічне» (4), «смерть» (3), «надія» (3), «бути» (3) та ін.;

8) **«фрустрація»** – «мир, злагода/війна, передова» (39), «біди, лиха» (10), «перешкоди, проблеми» (5), «катастрофи» (3) та ін.;

9) **«фізичні здатності»** – «здоров'я/хвороби» (47), «бачити» (5) та ін.;

10) **«Імена Бога»** – «Бог, Боже» (29), «Господи» (12), «Отче» (6) та ін.;

11) **«місце перебування, територія»** – «наша країна, Україна» (21), «земля» (5), «небеса» (4), «світ» (3) та ін.;

12) **«риси, якості»** – «терплячість» (10), «сила, воля/лінощі» (9), «мудрість, розум» (7), «доброта» (5) та ін.;

13) **«священне та його символи»** – «слава, прославляти» (7), «кров» (4), «церква, храм» (4), «серце, серця» (4), «хліб» (3), «заповіді» (3), «святе, святий» (3) та ін.;

14) **«володіння і добробут»** – «маю, мати» (16), «благополуччя, добробут/злидні» (11) та ін.;

15) **«рух і спрямування»** – «ходити/не ходити» (5), «повернутися» (5), «шлях» (4) та ін.;

16) «**етичні категорії**» – «гріхи, провини» (13), «добро/зло» (3) та ін.;

17) «**релігійні архаїзми**» – «амінь» (10) та ін.;

18) «**інформація, знання**» – «слово, слова» (3) та ін.

Отже, як підтверджують результати емпіричного психолінгвістичного дослідження, за своїм змістом молитва для віруючих – це звертання до Бога із висловленням, насамперед, певного прохання, а також вдячності до Нього. Крім того, хоча й рідше, зустрічається покаяння, причому найчастіше у взаємозв'язку із проханням. Важливими психолінгвістичними ракурсами аналізу молитви виступають висловлювання її автора про певні свої потреби, наміри та дії (реальні або бажані), внутрішні стани й переживання, важливі екзистенціальні та темпоральні виміри буття, бажані особистісні риси, прив'язаність до близьких і специфіку взаємин із ними, окремі фрустраційні ситуації та емоційно, етично, естетично насичені оцінки самого себе й навколишнього світу. Загалом можна стверджувати, що змістове наповнення «вільної» (неканонічної) молитви відображає як класичні екзистенційні проблеми, так і ситуаційні обставини життя та унікальний особистісний світ.

Висновки

Отже, молитва – це процес і спосіб, дія та текстова опора комунікації людини з Богом, що має різні аспекти свого аналізу: духовно-релігійний, лінгвістичний і, зокрема, психологічний. Тому, крім вагомих богословсько-теологічних напрацювань, саме психолінгвістика є тією наукою, яка, будучи міждисциплінарною галуззю, дає змогу комплексно й системно підійти до наукового дослідження молитви як основного жанру релігійного дискурсу, а саме – змогу вивчати складний внутрішній світ людини через сукупність релігійно зорієнтованих її висловлювань. Як продемонстрували результати відповідного емпіричного дослідження (значною мірою поки ще пілотажного), подібний сакральний контекст мовленнєво-мислиннєвої діяльності сприяє ще навіть більшому, ніж в умовах традиційних дослідницьких прийомів, психологічному саморозкриттю особи.

Виходячи з очевидного факту складності феномену молитви та її не тільки свідомих, а і глибинних несвідомих, архетипних основ, розуміємо, що маємо право на основі даного

часткового дослідження говорити поки тільки про окремі психолінгвістичні особливості даного жанру релігійного дискурсу. Тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у розширенні й доповненні як вибірки, так і відповідного матеріалу, методів та методик.

ЛІТЕРАТУРА

- Большой толковый словарь русского языка* (2000) / [Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов]. – СПб.: Норинт, 1536 с.
- Василюк Ф.Е.* (2005). Переживание и молитва. Опыт общепсихологического исследования // Ф.Е. Василюк. – М.: Смысл, 190 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* (2005) / [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: ВТФ «Перун», 1728 с.
- Дискурсивное пространство современного мира* (2014) : [Монография] / [Е.В. Бобырева, И.В. Палашевская, Ю.В. Погребняк, А.М. Морозова, Е.А. Курченко]. – Saint-Louis: Publishing House Science and Innovation Centre, 150 с.
- Карпенко З.С.* (2009). Аксиологічна психологія особистості // З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 512 с.
- Карпенко О.* (2011). Релігійна карта світу: як вірують сім мільярдів [Електронний ресурс] / О. Карпенко // Церковна православна газета. – № 21. – листопад 2011. – Режим доступу до статті: <http://religions.unian.ua/religionsworld/572680-religiyna-karta-svitu-yak-viruyut-sim-milyardiv.html>
- Москалець В.П.* (2004). Психологія релігії: Посібник / В.П. Москалець. – К.: Академвидав, 240 с.
- Coleman T.J.* The Psychology of Prayer: An Interview with Dr. Kevin Ladd // The Religious Studies Project. – Retrieved 8.09.2015 from <http://www.religiousstudiesproject.com/podcast/the-psychology-of-prayer-an-interview-with-kevin-ladd/>
- Oxford English Dictionary* (2015). – Oxford: Oxford University Press, – Retrieved 6.09.2015 from <http://www.oed.com/view/Entry>
- Strong A.L.* (2009). The Psychology of Prayer. – Charleston: BiblioBazaar, 124 p.
- Ulanov A.B.* (1982). Primary Speech: A Psychology of Prayer. – Atlanta: John Knox Press, 178 p.

REFERENCES

- Kuznetsov, S.A.* (Eds.). (2000). *Bolshoi tolkovyi slovar russkogo yazyka* [Great explanatory dictionary of the Russian language]. SPb: «Norint» [in Russian].
- Vasyliuk, F.Ye.* (2005). *Perezhyvanie i molitva. Opyt obshchepsikhologicheskogo issledovania* [The experience and prayer. Experience of general psychological studies]. Moscow: Smysl [in Russian].
- Busel, V.T.* (Eds.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of the contemporary Ukrainian language]. Kyiv: «Perun» [in Ukrainian].
- Bobyrieva, Ye.V., Palashevskaja, I.V., Pogrebniak, Yu.V., Morozova, A.M., & Kurchenkova, Ye.A.* (2014). *Diskursivnoie prostranstvo sovremennogo mira* [Discursive space of the modern world]. Saint-Louis: Publishing House Science and Innovation Centre [in Russian].
- Karpenko, Z.S.* (2009). *Aksiologichna psykholohia osobystosti* [Axiological psychology of personality]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].

Karpenko, O. (2011). Relihiina karta svitu: yak viruiut sim miliardiv [Religious map of the world: how seven billion believe]. *Tserkovna pravoslavna hazeta – Orthodox church newspaper*, 21. – Retrieved 3.09.2015 from <http://religions.unian.ua/religionsworld/572680-religiyna-karta-svitu-yak-viruyut-sim-milyardiv.html> [in Ukrainian].

Moskalets, V.P. (2004). *Psykhologia religii* [Psychology of religion]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

Поштова адреса установи:

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
вул. Ліцейна, 1
м. Кременець,
Тернопільська обл.,
47003

Стаття надійшла до редакції 05.09.2015